

A gyerekek könyvtári ellátásának helyzete és feladatai Budapesten

Kerekes Pálné

A közművelődési könyvtári ellátás kialakult rendszerének újragondolása, átalkotása ma is több ország könyvtárosait foglalkoztató probléma, számos publikációt olvashatunk erről a külföldi szakirodalomban. Szintetizáló jellege miatt alapvető forrásnak tekinthető *Az IFLA irányelvei a közművelődési könyvtárak számára*¹ c. kiadvány, mely 1986-ban (Magyarországon 1987-ben) jelent meg, s igen hasznos szakmai segítséget ad azon utak megválasztásához, amelyek adott gazdasági lehetőségek és társadalmi kívánságok között lehetségesek és szükségesek.

*A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatának fejlesztési irányai*² c. tervtanulmányról több mint fél évig folyt a vita a könyvtár különböző fórumain. A viták összefoglalásában Papp István a következőket írja: "Könyvtárunk a változó társadalmi-gazdasági körülmények következtében lépéskényszerbe került: ha nem akarunk a kulturális szolgáltatások között peremhelyzetbe szorulni, a velünk szemben támasztott követelményeknek rugalmasabban, új megoldásokat keresve, s elsősorban a saját erőforrásainkra támaszkodva kell megfelelnünk. Feltétlenül szükség van eddigi gyakorlatunk, ellátási rendszerünk újragondolására..."

Lépéskényszerbe kerültünk a gyermekek könyvtári ellátásának területén is, hiszen ez a fontos szektor sem szakítható ki az egész hálózat korszerűsítési folyamatából. Mivel a könyvtárak nem elszigetelt intézmények, hanem egy egymásraépülő rendszer tagjai, az egyes egységeknek külön-külön nem kell "mindent tudni". A gyermekkönyvtári ellátásnak is szervesen kell beilleszkednie a tagkönyvtárak hálózati szinten megvalósuló kölcsönös kapcsolatrendszerébe, s fel kell számolnia minden autarkia, önellátásra való törekvést. A gyermekkönyvtári ellátás változtatására vonatkozó koncepció kidolgozásában gyakorló gyermekkönyvtárosokból álló szakbizottság is részt vállalt. A koncepció csupán általános irányvonalat körvonalaz, alapelveket rögzít, amelyeket mindenkor a helyi adottságokhoz kell transzformálni úgy, hogy a *gyerekek ne kerüljenek a későbbiek során sem hátrányos helyzetbe*. A gyerekek ellátásának kérdésében a nagyságrendek (alapterület, vonzáskörzet nagysága, felnőtt könyvtártól való távolság, olvasók száma, stb.) rendkívül fontosak és némileg eltérő gyakorlatot kívánnak meg.

Visszatekintés

Hogyan, miért lett a fővárosi könyvtárhálózaton belül a gyermekkönyvtári hálózat már-már különálló hálózattá, amely szinte kiszakítva magát az egységes könyvtári ellátásból, a 14 éven aluli korosztályok könyvtári szükségleteinek és igényeinek teljes

körü és kizárólagos kielégítését vállalta magára? Ennek magyarázatát egy röpke történeti visszapillantással próbáljuk megtalálni.

A gyermekszolgálat a Fővárosi Könyvtár hálózatában a fiókkönyvtárak megszerzésével együtt jött létre. A "gyermekkönyvtárügy" azonban Szabó Ervin halála után csaknem teljesen megszűnt. Eleinte csak egyetlenlenné vált, majd fejlődése lelassult, sokhelyütt elhalt. Általában a gyerekek könyvtári ellátása erősen lemaradt a felnőtteké mögött. 1945-ig a kerületi fiókkönyvtárak gyermekrészlegei és egyetlen önálló gyermek- és ifjúsági könyvtár nyújtott gyermekkönyvtári ellátást. 1945 után nagyon jelentős fejlődésnek indult a közművelődési könyvtári rendszer, de ezen belül a gyermekek könyvtári ellátottsága messze elmaradt az igényektől. Változtatásra és a gyermekkönyvtárak erőteljes fejlesztésére volt szükség az állomány, a nyitvatartási idő, az olvasószolgálati munka színvonala tekintetében egyaránt. Az önálló, független gyermekkönyvtári hálózat kiépítésének gondolatát a szovjet és az NDK tapasztalatok is elősegítették. Rácz Aranka és Kepes Ágnes: *Gyermek- és ifjúsági könyvtárak*² c. tanulmányukban írták: "A fejlődés iránya arra mutat, hogy a gyermekkönyvtárak rövidesen, mint a közművelődési könyvtárak önálló osztályai, részlegei, esetleg mint teljesen önálló gyermekkönyvtárak fognak működni". Tulajdonképpen ekkor indult el az önálló gyermekkönyvtárak kiépítésének koncepciója, melynek megvalósulása a fővárosban 1961-ben meg is kezdődött. Ekkor létesült az első két önálló gyermekkönyvtár (XIII., Sallai Imre u. és VI., Liszt Ferenc tér). 1973-ban a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatában már 20 önálló gyermekkönyvtár és 18 különálló gyermekrészleg működött.

Az önálló gyermekkönyvtárak léte, elért eredményeik ösztönző hatással voltak a gyermekrészlegek körülményeinek megjavítására is: a könyvtárak igyekeztek gyermekrészlegeiknek a fejlődés alapvető feltételeit biztosítani. Ennek köszönhetően a gyermekkönyvtári ellátásban a 70-es évek közepére mennyiségi és minőségi változás következett be. Egymás után váltak le és önállósultak a gyermekrészlegek, még azokon a helyeken is, ahol erre az objektív lehetőségek (állomány, alapterület, személyi ellátottság) nem adtak módot, és olyan helyeken is, ahol erre semmi szükség nem volt. Megerősödtek a hálózatban az önállósulási törekvések mind a felnőttkönyvtárak, mind a gyermekkönyvtárak körében, holott a további fejlődés szempontjából ez már nem volt indokolt. A könyvtárosokban tartósan meggyökeresedett az az elképzelés, hogy a gyerekeket (14 éves korig) csak a gyermekkönyvtárak, a felnőtt olvasókat csak a felnőttkönyvtárak külön-külön képesek megfelelően ellátni, és ezért a két szolgálat elválasztása érdekében mindent el kell követni. Ma már megkérdőjelezhető az akkori könyvtárfejlesztési (hálózatfejlesztési) politika mindkét olvasói réteg szempontjából. Az azonban biztos, hogy a gyermeklakosság könyvtári ellátásának viszonylag jó színvonala a 70-es évek fejlesztéseinek köszönhető. Visszahúzó erőt jelentett viszont, hogy a felnőtt- és gyermekkönyvtárosok szemléletében egyaránt dogmává vált és megmerevedett a gyermekek külön ellátásának ideája. Sok könyvtáros boldogan engedte át a gyerekekkel való foglalkozás sokszor nem könnyű munkáját a gyermekkönyvtárosoknak, akik ezt a feladatot örömmel vállalták. Az egységes könyvtári ellátás így észrevétlenül kettévált, sok minden fölöslegesen duplikálódott (bizonyos állományrészek, szolgáltatások, adminisztráció stb.), a felnőtt és gyermekellátás között szintén rivalizálás indult meg. Még azokban a fiókkönyvtárakban is, amelyekben felnőttek és gyerekek vegyesen használtak, és a két részleget nem választotta el

egymástól fal, képzeletben ott is falat húztak, legalább polcokkal leválasztva a gyermek-részleget, mintegy megakadályozandó, hogy a gyerek átmenjen a felnőtteknek szánt könyvek közül válogatni.

A sok önálló, felnőtt- és gyermekkönyvtár gyűjteményének mélységét és szolgáltatási szintjét végül is szabályozni kellett. A részleges felsőfokú (1977), a középszintű könyvtárak (1977) és az alapfokú szolgáltatást nyújtó könyvtárak (1976) gyűjtőkori szabályzatai meghatározták a különféle nagyságrendű könyvtárak gyűjtési feladatait. Ugyanis ezidáig az önálló gyermekkönyvtárak és gyermekrészlegek teljességre törekvően igyekeztek gyűjteni s gyűjtésükben messze meghaladták a gyermekolvasóknak szóló kiadványok körét. Ennek oka, hogy a külön épületben lévő gyermekkönyvtárak közelében sokszor nem volt felnőttkönyvtár és a gyermekek részére a választékot bővíteni akarták, ezért az állományt mesterségesen felduzzasztották a felnőttek részére íródott művekkel. Ezt a gyűjtési politikát folytatták a felnőttkönyvtárral azonos épületben üzemelő gyermekrészlegek is. A vonatkozó gyűjtőkori szabályzatok a gyermek- és ifjúsági könyvtári szolgálatot a közművelődési könyvtár szerves alkotórészének tekintették, mégis a részletes gyűjtési utasítások külön rendelkeztek a felnőtt- és külön a gyermekkönyvtári gyűjteményekről. Föltételezhető, ez az eljárás tovább erősítette a könyvtárosokban azt a nézetet, hogy a gyermekeket a gyermekrészlegnek teljességgel, önállóan kell ellátnia, s ennek megfelelően kell fejlesztenie az állományt. Ezt a törekvést indokolni látszott az a körülmény, hogy sokszor az iskolai olvasmányok széles skálája, a pedagógusok ajánlásai meghaladták a gyermekirodalom határait. Az információs források széles körének beszerzése olyan gyűjteményeket eredményezett a gyermekkönyvtárakban és -részlegekben, amelyek egy-egy középszintű könyvtár követelményeinek is megfelelték. A fejlesztés iróniájaként ugyanazok a könyvek ugyancsak bőséges példányszámban megtalálhatók voltak a gondosan elválasztott, vagy a szomszéd soron lévő felnőtt-részlegek polcain, főként ami az ismeretterjesztő műveket és az "S" állományt (serdülőknek szánt irodalom; válogatás a felnőttek irodalmából) illette. Ám a rendelkezésre álló hely szűkösége, az anyagi erőforrások csökkenése, a dokumentumárak emelkedése egyre inkább ezen válogatott anyag beszűkülését eredményezte.

Hogy a gyermekek könyvtári ellátásának színvonalát megőrizzük, hogy a teljes kínálathoz való hozzájutás esélyét (főként 12 év feletti gyerekeknél) ne rontsuk, megfogalmazzuk a FSZEK hálózatfejlesztési koncepciójának részeként a gyermekek könyvtári ellátásának új elveit is.

A jelenlegi struktúra és a fejlesztés irányai

A FSZEK egyes tagkönyvtárait — így a gyermekkönyvtárakat is — nem lehet önálló, egymástól független egységnek tekinteni. Nagyságától, elhelyezésétől függően mindegyik egymásra épülve, egymást kiegészítve és segítve látja el olvasóit.

A gyerekekkellátás szervezete

Az objektív adottságok meghatározzák a gyerekek könyvtári ellátásának megoldási lehetőségeit. Ezért fő vonalaiban a következő szervezeti felépítés létezik:

- a) Különálló épületben működő gyermekrészeleg, vagy gyermek-fiókkönyvtár. Ezek lehetnek a kerületi főkönyvtár gyermekrészelegei, vagy fiókkönyvtárai (pl.: V. kerületi főkönyvtár gyermekrészelege, VI. kerületi főkönyvtár gyermekrészelege, XI/1. és 2. fiókkönyvtár, XIII/3., 5., 7. fiókkönyvtár stb.).
- b) Vegyeskönyvtár azonos épületben, de a gyermekellátás elkülönített térben (pl.: X., XIII., XIX. kerületi főkönyvtár, IV/2. fiókkönyvtár stb.).
- c) Vegyeskönyvtár a felnőtt ellátással azonos épületben és azonos térben (pl.: II., IX., XI. kerületi főkönyvtár, XI/3., XVI/1., XXI/3. fiókkönyvtár stb.).
- d) Általános iskolába telepített közművelődési és kettős funkciójú könyvtárak (pl.: II/4., XXI/4. fiókkönyvtár stb.).

A jelenlegi struktúra megváltoztatása, — vagyis a felnőtt- és gyermekkönyvtári ellátás egymáshoz közelítése, szorosabbá és egységesebbé tétele, a gyerekek bevonása a teljes könyvtári szolgáltatási rendszer vonzásába — a helyi objektív adottságok függvényében lehetséges. Ezért mindenütt gondosan meg kell vizsgálni az adott könyvtár jellemzőit, társadalmi és könyvtári környezetét, mielőtt változtatásra kerül sor. Végig kell gondolni a struktúrából adódó előnyöket és hátrányokat. Mi az, amit meg kell tartani, és mi az, amit célszerű más módon csinálni. A könyvtárhálózat fejlesztésének koncepciója szerint a felnőtt és gyermekszolgálat integrációjának mindenképpen a gyerekek jobb könyvtári ellátását kell eredményeznie.

A gyermekkönyvtár funkciója

Az IFLA irányelvei szerint: “A közművelődési könyvtár könyvekkel és információval látja el az összes korosztály és valamennyi érdeklődési kör képviselőit.” A könyvtár, mint alapvetően demokratikus intézmény “a legfőbb eszköze annak, hogy az emberi gondolatoknak és eszméknek, az emberi teremtő képzelet megnyilvánulásainak hordozói mindenki számára hozzáférhetőek legyenek.”

Vannak, akiknek konkrét igényeit kell kielégíteni és vannak, akiknek az érdeklődését kell felkelteni. Ez fokozottabban érvényes a gyermekkönyvtári szolgáltatásokra. Már szinte közhely, hogy a gyermekkorban lehet a legkönnyebben megszerettetni a könyveket, rászoktatni a könyvtár használatára. “A közművelődési könyvtárnak ezért különleges kötelessége, hogy alkalmat adjon a gyerekeknek a könyvek és egyéb dokumentumok kötetlen és egyéni kiválasztására. Külön állományt, és ha lehetséges, külön teret kell biztosítani számukra. A gyermekkönyvtár így olyan eleven, serkentő hangulatú helyé válhat, ahol a különféle tevékenységek a kulturális ösztönzés forrásai lesznek.” (IFLA irányelvek)

Az igényt keltő és az igényt kielégítő funkció egymással szorosan kölcsönhatásban van: konkrét igény kielégítése során más irányú érdeklődés is felkelthető, illetve az érdeklődés felkeltésével indirekt módon teljesül a gyermekek olvasóvá nevelésének feladata. A gyermekkönyvtár elsőrendű funkciója a könyv, az olvasás megszerettetése. Ennek eszközei a különféle szolgáltatások, az állomány, az egyéni és csoportos foglalkozások, a könyvtár elrendezése, a könyvtáros személye. Az értékes gyermekirodalommal és az erre épülő egyéb szolgáltatásokkal valamennyi, gyermekeket ellátó könyvtárnak rendelkeznie kell, függetlenül attól, hogy az előzőekben vázolt struktúrában hol helyezkedik el.

Szolgáltatások

A szolgáltatások megszervezésének fő szempontjai:

- nem szabad mereven kezelni a 14 éves korhatárt. Minden könyvtár fogadjon gyermekolvasót, ugyanakkor felnőtt is beiratkozhat a külön épületben működő gyermekkönyvtárba;
- minden vegyes szolgálatú könyvtárban a gyerekek részére legyen egy olyan, olvasói arányuknak megfelelő alapterületű hely, amely csak az övék. Ugyanakkor a gyerekek igénybe vehessék a könyvtár nyújtotta teljes szolgáltatási rendszert;
- minden vegyes könyvtárban legyen felelőse a gyermekszolgálatnak (gyermekkönyvtáros).

A szolgáltatások alapvető feltétele az *állomány*. A struktúrában elfoglalt hely, az objektív adottságok (a könyvtár nagysága, az olvasók száma és igénye) erősen meghatározzák a gyermekkönyvtári gyűjtemények méretét és mélységét, beleértve a nem hagyományos dokumentumokat is.

A külön épületben működő gyermekrészelek és -fiókkönyvtárak 14 éves korig kell, hogy az olvasókat ellássák. Az általános iskolás korú tanulóknak módot kell adni arra, hogy tanulmányaik során a könyvtárak állományára támaszkodhassanak. Ezért e könyvtárak válogatva szereznek be felnőtt ismeretterjesztő és szépirodalmi műveket is. Kézikönyvtárunkba az alapfokú szolgáltatást nyújtó könyvtáraknak készült jegyzékből válogatják ki a gyerekek számára is szükséges műveket, s különösen hangsúlyt helyeznek a speciális gyermek kézikönyvek beszerzésére. Ez a könyvtártípus rendelkezik viszonylag a legbővebb gyűjteménnyel, akár részlegenként, akár fiókként működik. Állománygyarapításakor a könyvtárosnak kell a "felnőttek" könyveiből, folyóirataiból és egyéb dokumentumaiból válogatnia — a könyvtári szolgáltatások egészének igénybevételi jogegyenlőségét ezen könyvtárak olvasói csak korlátozottan élvezhetik. A válogatott anyag óhatatlan szűkebb volta miatt a gyermekeknek nyújtott kínálat elmarad az egészszől.

Itt kell megemlíteni az iskolákban működő közművelődési és kettős funkciójú könyvtárakat is. Állományépítésük lényegében megegyezik az önálló épületben lévő gyermekkönyvtárak gyakorlatával — ami a közművelődési anyagot illeti, de az iskolai oktatás és nevelő munkához szükséges könyveket is be kell szerezniük az iskolai könyvtárakra kiadott irányelvek javasolta példányszámban. Ezen könyvtárak objektív lehetőségeik és vállalt feladataik miatt igen sokfélék és másfajta problémákkal küszködnek. Ezért részletekbe menő elemzésük egy külön tanulmány tárgyát kell, hogy képezze.

A felnőtt könyvtárral egy épületben lévő akár elkülönített, akár azonos térben elhelyezett gyermekrészelek főként a 12 éves korig tartó korosztálynak megfelelő könyvekből építik állományukat. A felnőtt szép- és szakirodalomból nem fejlesztenek külön gyűjteményeket, mert ezeket a könyveket a felnőttrészből használják a gyerekek is. Célszerű viszont az általános iskolai tananyagot segítő, valamint a kötelező és ajánlott olvasmányokat külön polcokra kiemelten helyezni.

A gyerekek is igényt tartanak a tájékoztató művek használatára tanulmányaikhoz, vagy érdeklődési körükhöz kapcsolódóan. Igényeik közül sokat a legjobban úgy lehet kielégíteni, ha hozzáférhetnek a felnőtt kézikönyvtárakhoz. Ennek ellenére szükség van az egyszerűbb szótárakra, enciklopédiákra és más, kimondottan kisebb gyerekeknek készült tájékoztató művekre a gyermekrészelekben is.

Ez az állományépítési koncepció a kisebb állománnyal rendelkező vegyes, illetve az ún. családi könyvtárakban megfelelőnek látszik. Nem megnyugtató azonban azokban a nagykönyvtárakban, amelyek a felnőtt állományt a hagyományos módon (ETO-, ill. betűrend) helyezik a polcokra. Félő ugyanis, hogy éppen az a korosztály (12-14 évesek), akiket a felnőtt olvasókkal együtt akarunk ellátni, bevezetve őket a dokumentumtermés széles mezőire, megriadnak a túl nagy és számukra átláthatatlan állománytól. Ezért kívánatos, hogy a nagykönyvtárakban — a gyerekolvasók igényeire való tekintettel is — mielőbb kialakuljon a tematikusan elrendezett "családi fedél". A tematikus elrendezésnek a témák és azon belül a könyvek tekintetében egyaránt mobilnak kell lenni.

Kétségtelen, hogy a felnőtt és a nagyobb gyerekek részére közösen kihelyezett állomány nagyobb sűrűlódási felületeket nyit a különféle korosztályok között. A gyerekkornak is, az öregkornak is megvannak a sajátosságai: a gyerekek za Jonganak, vihognak, bandáznak, izegnek-mozognak — az idősebbek türelmetlenek, zsémbelődnek, nehezen mozognak. Ezért indokolt a kérdés: zavarják-e egymást a felnőttek és a gyerekek? Ki kit zavar inkább? Füg-g-e a sűrűlódás mértéke a könyvtár nagyságrendjétől? Fontos, hogy az itt dolgozó könyvtárosok türelmesek és toleránsak legyenek.

A közös helyiségben lévő felnőtt- és gyermekszolgálat esetében arra kell törekedni, hogy minimális legyen az elkülönítés, az egyes részlegekből könnyen lehessen átjutni a másikba. A gyakorlat tapasztalatai szerint az idősebb emberek szívesen olvasnak ifjúsági és gyermekkönyveket (meséket), a gyerekek pedig már 11-12 éves kortól használják a felnőtt könyvtár szolgáltatásait is. Ha a gyermekkönyvtári olvasószolgálatban a 12 éves korhatárral számolunk, akkor az ott dolgozó munkatársaknak ennek a korosztálynak tisztábban kitapintható igényeire kell összpontosítaniuk. Különösen fontos azonban, hogy a gyerekekkel speciális felkészültségű könyvtárosok foglalkozzanak, olyanok, akik a gyermekkönyvtári szolgálatot hivatásnak, nem pedig szükséges rossznak tekintik. Ugyanakkor az eddigieknél jobban, mélyebben kell megismerkedniük a felnőtteknek szóló művekkel, éppen a kritikus 12-14 éves korosztály érdekében.

A hagyományos modelltől való eltérésből az is következik, hogy az általános olvasószolgálatban dolgozó valamennyi könyvtárosnak ismernie kell a gyerekek sajátos igényeit, hogy képesek legyenek segíteni őket a könyvtár használatában. Sokaknál szemléltetváltásra van szükség.

Irodalom

1. Az IFLA irányelvei a közművelődési könyvtárak számára (közr. a) Magyar Könyvtárosok Egyesülete. Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. — Bp.: MKE: OSZK-KMK: FSZEK, 1987. 90 p.)
2. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatának fejlesztési irányai: Tervtanulmány. — Bp.: FSZEK, 1986. 54 p.
3. RÁCZ Aranka — KEPES Ágnes — TÓTH Béla: Gyermek és ifjúsági könyvtárak. Bp. Művelt Nép., 1955. 104 p.